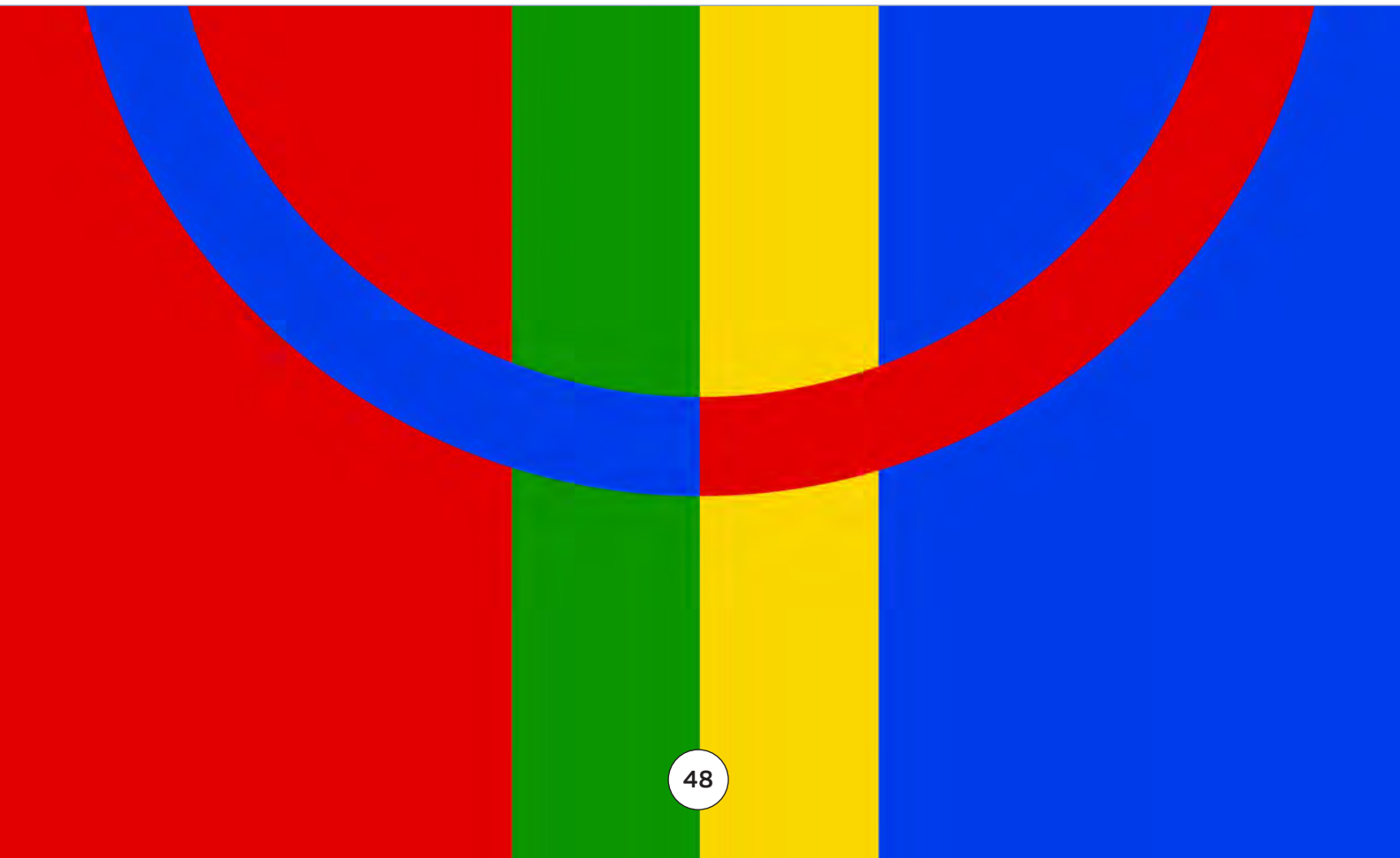

6.

SAMISKA

Urfolket samerna omnämns i Sveriges grundlag och de samiska språken är både urfolksspråk och nationella minoritetsspråk.

Ett urfolk, eller ursprungsfolk, härstammar från folkgrupper som redan bodde i ett land eller i ett geografiskt område när det erövrades eller koloniserades eller när nuvarande statsgränser fastställdes och som har behållit sitt eget språk, sin egen kultur och sina egna sedvänjor.

Områden där samiska talas

De samiska språken är gränsöverskridande och talas huvudsakligen inom Sápmi, samernas traditionella utbredningsområde. Det sträcker sig från Kolahalvön i Ryssland, över finska Lappland, via landskapet Lappland i norra Sverige samt landskapen Jämtland, Härjedalen och norra Dalarna till Norges kust och inland. Samiska talas även utanför detta område eftersom samerna i dag bor även i andra delar av Sverige, Norge, Finland och Ryssland.

Anders Suneson, samer.se

Nationellt minoritetsspråk och rättigheter

Sedan 1992 har det funnits språklagar i Finland och Norge som gett samerna möjlighet att officiellt använda sitt eller sina språk i ett antal kommuner i norra Finland och Nordnorge. I Sverige infördes en ny minoritetspolitik när riksdagen antog en proposition om nationella minoriteter i Sverige. Samtidigt ratificerades Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter och den europeiska stadgan om landsdels- eller minoritetsspråk. Detta resulterade i en språklag för samiska som började gälla år 2000 inom de fyra nordligaste inlandskommunerna Kiruna, Gällivare, Jokkmokk och Arjeplog. I och med detta fick samerna laglig rätt att använda samiska vid kontakter med förvaltningsmyndigheter och domstolar.

Numera är det samiska förvaltningsområdet utvidgat. År 2021 omfattade det 25 kommuner. Varje kommun har ansökt om att få vara en samisk förvaltningskommun eftersom det finns samisk befolkning i kommunen. Att vara samisk förvaltningskommun innebär att man har ett särskilt ansvar att skydda samernas språk och kultur och att vårda de samiska språken. Man brukar säga att man revitaliserar språken, dvs. försöker återuppväcka dem.

Kommunen ska erbjuda förskola samt äldreomsorg på samiska. Kommunerna behöver därför se till att det finns personal som behärskar de samiska språken. De ska också främja samiskt kulturliv och ge service på samiska när samer vänder sig till kommunen. Samiska barn har rätt till undervisning i samiska i skolan. Det gäller även barn som bor utanför de samiska förvaltningskommunerna.

Sameskolstyrelsen är en statlig skolmyndighet som bedriver skolor på fem orter: Dearn/Tärnaby, Jáhkámáhkke/Jokkmokk, Jiellvárre-Váhtjer/Gällivare, Giron/Kiruna och Gárasavvon/Karesuando.

Samernas historia

Samer har levt i nordligare delar av Norge och Sverige, i norra Finland och i norra Ryssland i flera tusen år, sedan urminnes tider. Långe var samerna ett jägarfolk. Man fiskade och jagade säl i kustområdena och flyttade mellan olika fångstplatser. I inlandet fiskade man och jagade vilt, bl.a. vildren. Det finns många fångstgropssystem i terrängen som vittnar om den tid då samerna var vildrensjägare. Fångstgropar är djupt grävda gropar som ligger på rad i vilka man fångade älg och ren. Så småningom började man tämja renen. Först hade man bara några tama renar som mjölkades, användes som dragdjur och som lockrenar. Lockrenarna hade man för att locka till sig vildrenar som då blev lättare att fånga. Det finns olika uppfattningar om när samerna började med renskötsel. I liten skala verkar man ha börjat tämja renen för mer än tusen år sedan. Renskötsel så som man bedriver den i dag tror man utvecklades först på 1600-talet.

Samerna har sedan lång tid tillbaka haft handelskontakter både med Östersjökusten och med den norska kusten. Man handlade med skinn och pälsprodukter i utbyte mot verktyg, tyg, silverföremål och senare mjöl och andra matprodukter. Samerna har och har haft en egen samisk religion där man betraktar naturen som besjälad och man offrar åt sina gudar för att få lycka i jakten och rennäringen. Kyrkan i Sverige inledde sin missionsverksamhet på allvar i början av 1600-talet. Ambitionen var att samerna skulle bli kristna. Samerna hade redan tidigare kommit i kontakt med katolicismen efter norska kusten och många samiska silverföremål har katolska förebilder bl.a. Maria-symboler.

Rennäring

Renskötseln är en samisk näring som är förbehållen samerna, enligt Sveriges grundlag.

Samerna förknippas i hög grad med renskötseln och det är också historiskt sett samernas viktigaste försörjning även om den förändrats från jakt på vildren till tamrenskötsel.

Det dagliga arbetet med renarna är en livsstil i harmoni med naturen där renen är i fokus och ger både köttproduktion samt skinn och horn.

Renskötselarbetet innebär att man flyttar och följer renarnas naturliga vandring genom olika betesområden beroende på årstid. Renskötaren bevakar och försöker skydda sina renar mot rovdjur och störningar från andra markanvändare. Skogssamerna följer med sina renar inom skogsmarkerna året om medan fjällsamerna flyttar med renarna till fjällterräng på sommaren. Renen äter lav i barrskogarna på vintern och gräs och örter på myrar och i högre terräng på sommaren. Renen är privat egendom. Med olika snitt märker man sina renar i öronen när de är kalvar för att veta vem som äger renen.

Renskötseln i Sverige är organiserad i 51 stycken samebyar. En sameby är ett geografiskt område där renskötsel bedrivs. Den är organiserad som en ekonomisk förening med egen styrelse som gemensamt ansvarar för renskötseln inom samebyns marker. Könkämä sameby är den nordligaste och gränsar mot Finland och den sydligaste är Idre sameby i norra Dalarna. Det finns drygt 1 000 renskötsselföretag med cirka 4 600 renägare i Sverige och 40 procent av renägarna är kvinnor.

Det samiska kulturarvet

Från 1700-talet och framåt började en del samer, liksom inflyttade icke-samer, att bli nybyggare. De slog sig ner, uppförde en gård och ägnade sig åt jordbruk eller andra näringar.

I dag arbetar många samer inom alla andra yrken än renskötsel. De har ändå kvar sin samiska identitet och värnar om sitt samiska kulturarv, dvs. det samiska folkets kultur och historia. Kulturarvet återspeglar en svunnen tid samtidigt som det är basen för ett tanke-system och dagens levande samiska kultur. Det kan vara lämningar i naturen eller ett sätt att tänka eller göra saker på. Med samiskt kulturarv avses också samiskt språk, jakt och fiske, samisk slöjd och dräkt- och jojktraditioner.

Maxida Märak är samisk artist och aktivist.

De samiska språken

De samiska språken tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen. Exempel på släktspråk är finska, estniska, karelska, ungerska och många små språk i Ryssland såsom mansi, komi och mordvinska. Språkforskare bedömer att samiska och finska historiskt sett har sitt ursprung från ett gemensamt samisk-finskt urspråk som talades för 4 000 år sedan. Ur detta språk utvecklades ursamiska och urfinska för cirka 3 000 år sedan. Samiskan antas ha varit ett ganska enhetligt språk vid den tiden för att sedan efterhand utvecklas till nuvarande språk eller dialekter på 800-talet e.Kr.

Samiska är alltså inte ett enda språk. Det finns nio samiska språk, sett från söder: sydsamiska, umesamiska, pitesamiska, lulesamiska, nordsamiska och de östsamiska språken enaresamiska, skoltsamiska, kildinsamiska och tersamiska. Man brukar säga att skillnaderna mellan språken är som mellan svenska, norska och danska.

Att lägga pussel kan vara ett roligt sätt att lära sig ord.

Antal talare

Det saknas statistik på hur många som talar de samiska språken och en uppskattning är att cirka 17 000 personer talar nordsamiska, varav ungefär 6 000 i Sverige. Lulesamiska talas av uppskattningsvis 800 personer i Sverige. Cirka 700 personer talar sydsamiska i Sverige och Norge. Umesamiska och pitesamiska har talare men det finns ingen tillförlitlig statistik över antalet. I boken "Sveriges språk i siffror" skriver Mikael Parkvall att det finns 15 000– 20 000 talare i hela det samiska området, varav en fjärdedel i Sverige.

Skriftspråk

I Sverige publicerades de första böckerna på samiska i början av 1600-talet. De var av religiös art och avsedda för missionsarbete bland samerna. Under 1700-talet och fram till mitten av 1800-talet var en variant av umesamiska det mest använda språket i skrift. I Norge har nordsamiska varit det dominerande skriftspråket och det användes i den första boken, en katekes som kom ut 1728.

Det finns fyra godkända samiska **ortografier** i Sverige. Ortografi betyder att man har bestämt hur ett språk ska stavas, hur man använder versaler och gemener, hur man avstavar orden etc. Det är i stort sett samma sak som ett språks bestämda skriftspråk.

Man har bestämt reglerna för skriftspråket för sydsamiska (godkänd ortografi 1978), nordsamiska (godkänd 1979), lulesamiska (godkänd 1983) och umesamiska (godkänd 2016). Det pågår en process för att även pitesamiska ska få en godkänd ortografi.

Samisk media

Medieutbudet på samiska består av tidningen Samefolket, en tidskrift med utgivning en gång per månad och Nuorat, en ungdomstidning med en upplaga av 3–4 nummer per år. SVT sänder program på samiska och SR Sameradion sänder på radiokanalen P2, men har också webbsändningar. De samarbetar med samiska redaktioner i Norge och Finland. Samiska medier speglar aktuella samiska händelser från olika delar av Sápmi. De utgör en viktig arena för samisk språkutveckling både som statushöjande och **normerande**, dvs. hur språket ska låta och uttalas, för de samiska språken.

Samiska språkets struktur och grammatik

Det som kännetecknar de samiska språken är att de har många kasus, många verbformer och rika möjligheter till att bilda nya ord genom avledning (när man t.ex. lägger till en ändelse och får ett nytt ord: svamp, svamp-ig).

Med kasus böjer man substantiv, adjektiv och pronomen där man i svenskan oftast använder prepositioner för att få fram olika betydelser. På svenska säger man t.ex. *jag går till huset*, där *till* är en preposition som talar om riktningen. På samiska (lulesamiska) säger man i stället *mån váttsav* (*jag går dåhpáj* (till huset)). I samiska finns det åtta kasus. Kasusformerna visar om ordet står i grundform, genitiv (äganform) eller som objekt, rör sig i riktning till något, från något eller befinner sig i någonting.

Tabell över personliga pronomen på svenska, nordsamiska, lulesamiska, umesamiska och sydsamiska:

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
jag	mun	mån	mådna	manne
du	don	dån	dådna	datne
han/hon den/det	son	sån	sådna	dihthe
vi två	moai	måj	måj~månuoj	månnoeh
ni två	doai	dåj	dåj~dånuoj	dåtnoeh
de två	soai	såj	såj~sånuoj	dah guaktah
vi	mii	mij	mijjah	mijjieh
ni	dii	dij	dijjah	dijjieh
de	sii	sij	sijjah	dah

Verbböjning

I samiska böjer man verben efter person i både presens (nutid) och preteritum (dåtid). För varje person uppträder alltså verbet i en viss form. Om vi tar exemplet *boahtet*, vilket betyder *att komma*, så böjs det så här på lulesamiska: mån boadáv (*jag kommer*), dån boadá (*du kommer*), sån boahotá (*han/hon kommer*), måj boahatin (*vi två kommer*), dåj boahtehtin (*ni två kommer*), såj boahteba (*de två kommer*), mij boahtep (*vi kommer*), dij boahtebihtit (*ni kommer*), sij boahiti (*de kommer*).

Man kan bilda nya ord i samiska genom att lägga till en ändelse. En vanlig avledningsändelse är diminutiv, som förminskar något, exempelvis ordet 'bäck' som förändras till 'liten bäck'. Det gör man med hjälp av en ändelse.

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
bäck	johka	jåhkå	juhka	johke
liten bäck	jogaš	jågås	juhkkatje	johketje
sjö	jávri	jávrrre	jávrrie	jaevrie
liten sjö	jávrráš	jávrrásj	jávrrátje	jaavretje

Några samiska låneord i svenskan

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
jokk 'bäck'	johka	jåhkå	juhka	johke
vaja 'honren'	njinjelasj	vátjav, álldo	vátjuo	aaltoe/giehke
härk 'tam renoxe'	heargi	hiergge	heärrgie	daemies råantjoe / råantja/råahke
pulka	geres	gieris/bulkke	gierietse/lirkka	gieretse

Några svenska låneord i samiska

SVENSKA	NORDSAMISKA	LULESAMISKA	UMESAMISKA	SYDSAMISKA
bil	biila	bijlla	bijlla	bijle
bärga sig, klara sig	birget	bierrgit	bergget	bierkenidh/ bearkadidh
son (av forn-svenska barn)	bárdni	bárdne	báhttja (bárnne~bárdnie)	baernie
salt	sállti	sállte	sálltie	saelhtie
bröd (glödkaka)	gáhkko	gáhkko	gáhkkuo	gaahkoe
mjök	mielki	mielkke	meälkkie	mielhkje
ko, kossa	gussa	gussa	guvssa	govse
kyrka	girku	girkkko	girkkuo	gärhkoe

FRÅGOR

- Sápmi är samernas traditionella utbredningsområde. Vilka länder, områden ingår i Sápmi?
- Samiska tillhör den finsk-ugriska språkfamiljen och är i sig en samlingsterm för olika språk. Vilka samiska och finsk-ugriska språk talas i Sverige?
- Nämn minst två möjligheter och problem med att revitalisera samiska.
- Hur kan vi sprida kunskaper om samiska och samisk kultur till en bredare allmänhet?